

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Коцура Віталія Вікторовича
«Національні меншини України в контексті суспільно-політичних
трансформацій 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.», подану на здобуття
наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю
07.00.01 – історія України**

Україна належить до держав зі складною історією міжетнічних відносин. Визначальними чинниками антагонізмів цього роду були: соціально-економічна конкуренція, внутрішня політика керівництва держав, до складу яких входили населені українцями землі (асиміляційні заходи, державний терор за етнічною ознакою і геноцид, перешкоджання розвитку національних культур та мов, примусові масові міграції тощо), а також зовнішні деструктивні впливи.

Сучасна історична наука стоїть перед необхідністю пояснення трансформацій у всіх без винятку сферах, що відбуваються в останні десятиліття і пов'язані з глобалізаційними процесами. Одним з серйозних сучасних викликів, поза будь-яким сумнівом, фахівці вважають проблему перспектив розвитку та співіснування етноспільнот в глобальному постмодерністському проекті. Одночасно з новими можливостями для сталого поступу етноспільнот і міжнаціональної злагоди все помітніші тенденції, що виявляють себе у нівелюванні або ігноруванні специфіки, самобутності різних етносів, їх впливу на основні функції і сутність держави. Вказані обставини ставлять перед дослідниками завдання системного осмислення сучасних етнополітичних процесів і проблем, що мають багатовимірну і багатовекторну характеристику. Ці питання є надзвичайно важливими і для вітчизняної науки та суспільства, оскільки безпосередньо стосуються майбутнього України як багатонаціональної держави, враховуючи намагання зовнішніх сил спекулювати на мовних та інших проблемах і розхитати ситуацію в нашій країні.

Динамічність етнополітичних процесів значною мірою залежить від етнополітичної свідомості, що стимулює її науковий аналіз з метою вдосконалення державної національної політики, коригування її цілей, адекватного визначення її ресурсів і механізмів. Поліетнічність суспільства може породжувати зближення етнічних цінностей, або їх протиставлення, що стимулює різновекторний розвиток суспільно- процесів та інновації в політичних інститутах держави. Все це, в свою чергу, сприяє відтворенню множинності форм розвитку етнополітичної свідомості.

Докторська дисертація В.В. Коцура є ґрунтовним дослідженням важливої і маловивченої проблеми історії України. Актуальність її визначається, тим, що суспільно-політичні процеси у середовищі національних меншин ще не стали предметом спеціальних досліджень, а без наукової розробки цієї проблеми знання і уявлення про особливості етнополітики на території сучасної України у 1990 – 2000-і роки будуть неповними. До того ж в умовах процесу модерного державотворення, що відбувається в Україні і супроводжується загостренням суспільно-політичних конфліктів, суперечностей, існує нагальна потреба консолідації всіх етнічних груп країни. Викликом для країни є створення умов, в яких плюралістичні традиції і практики (історичні, соціальні, культурні, ментальні) могли б зберігатися, розвиватися і стати доступними для широкої громадськості.

Структура дисертації не викликає заперечень, є продуманою і такою, що дає змогу досліднику розкрити особливості етнічного розмаїття у суспільно-політичних трансформаціях досліджуваного періоду, з'ясувати місце і роль вітчизняної етнополітики в їхньому регулюванні, проаналізувати етапи еволюції державного регулювання етнонаціональних відносин, інституціоналізації і структуризації етнонаціональної сфери 90-х рр. ХХ – початку ХХІ століття. Мета і завдання дисертації узгоджені з її науковою темою та цілком відповідають внутрішньому змісту роботи.

Переконливо сформульовано об'єкт і предмет дослідження, хронологічні межі роботи, обґрунтовано новизну дисертації.

Автор максимально використав науковий доробок попередніх дослідників окремих аспектів теми, залучивши широкий спектр історичної, політологічної, культурологічної та етнологічної літератури. Зокрема, у першому та другому розділах чітко визначено основні групи наукового доробку попередників, вказано на специфіку вітчизняного та зарубіжного історієписання в цій тематичній ніші.

В.В. Коцуру вдалося систематизувати й узагальнити вже відомі факти й положення, що торкаються поставленої проблеми, та принести у досліджувану тему багато нового. Джерельну базу дослідження сформували різноманітні за походженням, видовими ознаками і змістом опубліковані та ще не введені до наукового обігу джерела, опрацьовуючи які, автор намагався встановити ступінь достовірності і репрезентованості вміщеної в них інформації. Під час цих дослідницьких процедур дисертант продемонстрував навички володіння внутрішньою і зовнішньою критикою джерел. Водночас гетерогенність використаних джерел, які представлені зокрема й поточними документами державних органів, й архівними матеріалами, є одним з чинників, що забезпечує всебічне висвітлення кожного з аспектів проблеми. Здобувач опрацював різні за своїм характером матеріали, зосереджені у фондах Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління України, а також у архівосховищах чинних державних інституцій. Завдяки цьому до наукового обігу введено низку нових, раніше неопублікованих документальних матеріалів, які характеризують різні аспекти та особливості вітчизняної етнополітики України в період незалежності. Це дало можливість розширити джерельну базу дослідження та посилити аргументованість і достовірність результатів дисертації.

Методологічне кредо виконавця дисертаційного проекту базується на теоретичному доробку провідних вітчизняних і зарубіжних спеціалістів, а також міждисциплінарному пізнавальному інструментарії, що уможливило всебічне розкриття складних, багатовимірних явищ та суспільно-політичних

процесів. Здобувач оперує сучасними науковими категоріями та дефініціями, позбавленими ідеологічних домішок. Це дає змогу адекватно визначати сутність досліджуваних проблем і пропонувати найбільш продуктивні засоби їхнього опрацювання. Авторська концепція виглядає обгрунтованою, збалансованою в основних своїх елементах і такою, що володіє науковою та суспільною актуальністю.

В основній частині дисертації (II – VII розділи) комплексно досліджено низку аспектів, що окреслюють загальне дослідницьке поле. У розділі 2. «Становлення етнополітики незалежної України (перша половина 1990-х рр.)» дисертант аналізує зміни у положеннях, принципах вітчизняного законодавства, які регламентували міжнаціональні відносини та забезпечення прав національних меншин одразу після здобуття Україною незалежності. Такий підхід є цілком логічним, оскільки дає змогу пояснити, що, не маючи досвіду формування власного курсу в галузі етнонаціонального і етнокультурного життя, український політикум, так би мовити, «навпомацки» формував нормативно-правову базу у цій сфері та шукав оптимальні інституційні форми для політичних рішень. У праці наголошується на тому, що постійна трансформація центрального органу управління етнонаціональним простором негативно впливала на ефективність цих заходів. Водночас навіть державні інституції, що лише поставали та поступово розвивалися, внаслідок взаємодії та відмови від радикальних кроків змогли уникнути серйозних конфліктів у міжетнічній площині.

Вигідно позиціонує роботу з'ясування зовнішньополітичних викликів першої половини 1990 років. Автором розкриваються актуальні проблеми повернення та облаштування різних етнічних груп а також популізму, підтримки антидержавницьких настроїв та маніпуляцій з електоратом під час виборчих кампаній в окремих регіонах. Зазначене мало місце завдяки тиску та деструктивній діяльності держав – етнічних батьківщин національних спільнот, які мешкали в Україні.

Закономірно, що значне місце в дисертаційній роботі (розділ III) відведено провідним тенденціям вітчизняної етнополітики у другій половині 1990-х рр. В.В. Коцур аргументовано доводить, що в окреслений період рівень конфліктогенності між титульною нацією та національними меншинами істотно зріс. Насамперед це стосувалося Криму, Закарпаття, Буковини та Луганщини. Посилення регіонального сепаратизму на етнічному ґрунті пов'язується з повільним вирішенням соціально-економічних та політико-правових питань, що стосувалися депортованих народів, які поверталися в Україну, а також впливами і навіть втручанням у внутрішні справи нашої держави зовнішніх чинників.

У тексті наголошується, що об'єктивним показником демократичного розв'язання назрілих питань у сфері міжнаціональних відносин у другій половині 1990-х рр. слугувала реальна участь представників етнічних груп у низці конференцій, семінарів, круглих столів за участю представників Міністерства України у справах національностей та міграцій, академічної і вузівської науки, а також різноманітних просвітницьких форумах і культурно-мистецьких акціях.

Не викликає заперечень судження дисертанта про те, що забезпечення соціокультурних потреб етносів, міжнаціонального полілогу потребувало виваженої і послідовної державної політики, практичних кроків з метою гармонізації міжнаціональних і міжетнічних відносин та залучення національних меншин до активної розбудови Української держави, яка історично, ментально поверталася до європейської цивілізації.

У праці простежується, як підписані міждержавні договори впливали на процес подолання взаємних упереджень на етнічній основі та сприяли налагодженню толерантних міжетнічних стосунків. Виконавець дисертаційного проекту докладно зупинився на характеристиці форм міждержавної взаємодії у формі двосторонніх комісій, налагодження дипломатичних зв'язків тощо, діяльність яких сприяла подальшому становленню мультикультуралізму в Україні.

У самостійний напрям дослідження виокремлено відносини України з Російською Федерацією. Доведено, що незалежність й суверенітет нашої держави від самого початку йшли врозрід зі стратегічним курсом Кремля на відродження Російської імперії на пострадянському просторі, кульмінацією чого стало російсько-українське геополітичне протистояння.

Належна увага в дисертації (IV-й розділ) приділена з'ясуванню етнополітичних процесів в Україні на початку XXI століття та впливу сусідніх держав на її етнонаціональний простір. Критично осмислюючи реальну ситуацію, здобувач слушно зазначає, що концептуальні засади взаєморозвитку та спільного проживання титульної нації і національних меншин на території України в досліджуваній період не було випрацювано. Відсутність концепції етнонаціональної політики та невдалі спроби її ухвалення, врешті-решт, призвели до штучних дискримінаційних практик у мовній та культурній сферах і, водночас, до незауважених інспірацій та підривної діяльності сусідніх країн етнічних батьківщин у окремих регіонах України.

Аналізуючи нормативно-правову базу формування етнонаціональної політики в Україні, дослідник вказує на те, що в ці роки її основу все ще формували законодавчі акти, ухвалені ще у минулому десятилітті і щодо яких робилися тільки спроби удосконалення. Навіть Закон України «Про відновлення прав осіб депортованих за національною ознакою» був ветоований президентом Л. Кучмою з причин невідповідності діючому законодавству. Отже, оновлення діючої нормативно-правової бази щодо етнонаціональної політики та у відповідності з міжнародними стандартами відбувалося дуже повільно.

У дисертації необхідна увага приділена з'ясуванню всього комплексу організаційної, науково-методичної, кадрової, зовнішньополітичної діяльності Державного комітету України у справах національностей та міграції.

У дисертації зазначається, що наймасштабнішою подією того періоду стала «Помаранчева революція», події напередодні та після неї. Розкриваючи участь у зазначених подіях національних меншин, автор показує, як мовні та інші аспекти етнонаціональної сфери певні політичні кола використовували у своїх політичних технологіях, що розроблялися переважно у Москві. При цьому всередині країни політики стали штучно поділяти суспільство за прихильністю до певних цінностей та векторів майбутнього розвитку держави. Наведені у праці дані свідчать про відносне коливання на межі щодо електорату двох політичних таборів. У зв'язку з цим підтримка національними меншинами того чи іншого курсу, або кандидата в президенти, з яким ці майбутні курси й ототожнювалися, мало величезне значення. Дисертант акцентує увагу на тому, що підтримка тих чи інших політичних сил в державі розглядалася елітою національних меншин як компенсація за гарантії забезпечення їх прав у майбутньому.

Позитивної оцінки заслуговують авторські напрацювання та показ національних меншин у перипетіях суспільно-політичного життя після «Помаранчевої революції» (V-й розділ). Констатується, що нова реорганізація органів державної влади у справах національностей у цей період суттєво не відрізнялася від попередньої. Толерантне запровадження української мови в суспільному житті 2005–2010 рр., українізація державних органів натрапили на шалений опір прибічників двомовності та поглибили конфронтацію між україномовним та російськомовним населенням, яке пояснювалося значним відсотком етнічних росіян, які проживали на Сході, Півдні Україні та в Криму. Дослідником доведено, що відсутність стратегії етнонаціональної політики, концепції мовної політики, нездатність модернізувати законодавство щодо національних меншин активізували внутрішні та зовнішні сили, діяльність яких виходила за межі чинного законодавства й спрямовувалася на формування сепаратистських та автономістських сил в окремих регіонах України

Спираючись на результати загальнонаціональних переписів, статистичні дані центральних і місцевих органів державної влади та самоврядування, статистику соціологічних досліджень, автор розкриває відмінності національно-культурного розвитку окремих регіонів України, аналізує домінуючі впливи на певній території. Зазначено, що у період свого керівництва державою прихильники європейського курсу намагалися зробити євроінтеграцію національною ідеєю, яка мала б об'єднати всі регіони країни. Однак нерішучість лідерів «помаранчевого табору» призвела до непослідовних політичних рішень та практичних заходів. Замість того, щоб сприяти консолідації поліетнічного населення України, вони викликали помітне скорочення соціальної бази, на яку спиралося керівництво держави.

У тексті наголошується, що упродовж окресленого періоду в Україні відбувалося переосмислення характеру відносин з сусідніми країнами, з одного боку, та зміни в зовнішній політиці щодо України її сусідів – країн Росії, Польщі, Румунії, Угорщини, – з іншого. Дослідник звертає увагу на те, що саме починаючи з 2006 р., кремлівськими ідеологами було сформульовано концепт «русского мира», покликано поширювати російську мову, культуру, спосіб мислення в країнах пострадянського простору.

Дисертант розглядає ключові – етномовний та релігійний чинники, – використовуючи які, Москва намагалася нав'язати українській владі необхідність федералізації та співпраці у євроазійському напрямі. При цьому російські пропагандистські служби та їхні філіали в Україні широко і систематично вдавалися до маніпулювання історичними фактами.

У наступному (VI-му) розділі автор зосередив увагу на частковому оновленні законодавства у сфері національних меншин, зазначивши, що водночас будь-які зміни, які пропонували провладні сили, були спрямовані, насамперед, на русифікацію держави та створювали підґрунтя для майбутнього конфлікту, ставлячи під загрозу національні інтереси та територіальну цілісність України. Як приклад, наводяться положення Закону

«Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 №5029-VI. Подальші зміни в системі управління етнонаціональними відносинами цього періоду, а саме реорганізація Державного комітету у справах національностей та релігій і низки консультативно-дорадчих органів, лише негативно позначилося на регулюванні етнополітичних процесів в Україні. Відмінності окремих регіонів на ментальному рівні лише поглиблювалися у зв'язку з провальною внутрішньою політикою, насамперед у етнонаціональній сфері, економічними кризами та заграванням політичних сил з населенням, особливо національними меншинами в питаннях мовно-культурного розвитку країни.

В останньому розділі характеризуються суспільно-політичні події весни 2014 р., загрози територіальній цілісності Україні. Однак анексія Криму та поширення сепаратизму на сході, на переконання дослідника, прискорили процес інтеграції в українському суспільстві, незважаючи на національне, релігійне та етнічне походження громадян країни.

Автор показує, як Росія намагалася за допомогою національних меншин України дестабілізувати ситуацію та запустити дезінтеграційні процеси, завдяки чому стало б можливим здобути контроль над частиною чи навіть усією територією держави. Тим часом на захоплених територіях, зокрема на Кримському півострові упродовж 2014–2018 рр. багаторазово порушувалися права людини зазнавало дискримінації кримськотатарське населення, переслідувалися й арештовувалися його громадсько-політичні лідери. Буденною справою стали репресії та обшуки в представників кримськотатарського народу.

У тексті наголошується, що в умовах російсько-української війни, яка триває з 2014 р., взаємини між різними етносами на українських теренах набувають дедалі більшої ваги у консолідації соціуму. Безпековим стратегічним чинником зовнішньої і внутрішньої політики України були і залишаються гармонізація національних відносин, забезпечення розвитку

нацменшин у всіх сферах життєдіяльності, їх успішна інтеграція в український соціум на базі європейських та загальнолюдських цінностей.

Теоретичні положення, сформульовані в праці, підкріплюються архівними документами, статистичними даними та результатами соціологічних опитувань.

Грунтовні, емпірично обґрунтовані та виважені висновки В.В. Коцура не викликають заперечень і повною мірою відображають результати дисертаційної роботи.

Дисертанту вдалося досягти поставленої мети і виконати завдання, але робота все ж не позбавлена деяких недоліків та упущень, на яких слід зупинитися.

– У вступі дисертації відсутні: рубрика про методи дослідження, хоча це цілком компенсується наявністю окремого підрозділу, спеціально призначеного для розкриття цього аспекту дисертаційного дослідження; а також рубрика «особистий внесок здобувача», хоча він також передбачений вимогами до оформлення кваліфікаційної праці.

– На наш погляд, дисертант міг сформулювати більше дослідницьких завдань, враховуючи розлогий темарій і структуру праці (на 22 підрозділи припадає лише 8 завдань).

– У тексті підрозділу 3.2. «Імплементация міжнародних угод у сфері регулювання міжнаціональних відносин» згадується лише два міжнародні договори: Договір про основи добросусідства між Україною й Угорщиною (аналіз якого викладено у одному абзаці) та Угода між Україною та Республікою Білорусь про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин (характеристика якої також дуже лаконічна). Інша інформація, наведена у підрозділі, стосується діяльності різноманітних комісій та підготовки проєктів міжнародних угод, що не відповідає предмету дослідження підрозділу, оскільки імплементувати можна положення чинних міжнародних договорів, а не їх проєктів.

– Поза увагою дисертанта залишилися так звані «нетрадиційні» національні меншини, тобто ті, які не мають тривалої історії компактного проживання на території України. Йдеться насамперед про китайців, в'єтнамців, арабів, африканців та інші нові етнічні групи, що формуються в останні десятиліття. З недавнього часу міграційний потік представників цих народів в Україну посилюється, вони також створюють представницькі громадські організації й прагнуть зайняти відповідну нішу в етнонаціональному просторі країни.

– У праці відсутні висновки до розділів.

Втім, висловлені зауваження та побажання не мають принципового характеру та суттєво не впливають на наукову цінність роботи, а висловлені рекомендації та побажання можуть бути враховані у подальшій науковій діяльності дисертанта.

Дослідження В.В. Коцура є завершеною працею, що повною мірою вирішує сформульовану проблему. У ньому отримані нові, обґрунтовані та об'єктивні результати, що є важливими для вивчення історії національних меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.

Теоретична та практична цінність дисертації є беззаперечною, оскільки фактологічні напрацювання й теоретичні висновки дослідження можуть бути використані для підготовки загальних та спеціальних праць з історії України, політології, культурології, етнології, історії культури незалежної української держави чи окремих її регіонів, соціальної історії тощо. Викладені в роботі факти повинні стати цінним матеріалом також для представників органів місцевого самоврядування під час розробки, ухвалення та реалізації програм розвитку національних меншин на регіональному рівні з метою запобігання виникненню різнопланових міжнаціональних, релігійних та інших конфліктів, проявів сепаратизму.

Основні результати та положення дисертації достатньою мірою апробовані в 1 індивідуальній, 3 колективних монографіях та 29 одноосібних

наукових статтях, з яких 21 – опублікована у наукових фахових виданнях України, а також 8 – у зарубіжних наукових виданнях та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, а також 10 публікаціях, які додатково висвітлюють наукові результати. Крім того, оприлюднення напрацювань здобувача відбулася у формі виступів на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Автореферат відображає структуру дисертаційної роботи В.В. Коцура й достатньою мірою висвітлює зміст та основні положення роботи.

Викладене вище дає вагомі підстави для висновку про те, що дисертація «Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24. 07. 2013 р. № 567 (зі змінами), які висуваються до докторських дисертацій, а її автор Коцур В.В. заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

Професор кафедри теорії та історії
держави і права, конституційного права
Академії Державної пенітенціарної служби
доктор історичних наук, професор

В.М. Пекарчук

Підпис Пекарчука В.М. засвідчую:

Начальник відділу по роботі з персоналом
Академії Державної пенітенціарної служби

І.А. Майборода